ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 338.43(092)

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.62-1>**Шульський М.Г.**доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького***Shulskyi Mukola**Doctor of Economics, Professor, Head Department of Management
*Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies*

БОРИС МАРТОС – СТАРІЙШИНА РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ

Шульський М.Г. Борис Мартос – старійшина розвитку кооперації. В основу процесів дослідження покладено діалоговий метод вивчення економічних явищ. Його суть полягає в тому, що нами були сформульовані конкретні питання, а відповіді віднайдено із текстів праць науковців, що досліджували внесок Б. Мартоса у розвиток кооперативного руху. Крім того, використовувалися для дослідження окремих складників кооперації такі методи, як історичний, порівняльний, методи системного аналізу і узагальнення та інші. Досліджено кооперативну діяльність одного із старійшин української кооперації – Б. Мартоса. Встановлено, що однією із причин гальмування розвитку вітчизняного кооперативного руху у сучасних умовах є недостатній рівень використання надбань минулих поколінь у розвитку кооперації. Запропоновано використовувати цінну кооперативну спадщину досліджуваної особистості в сьогодишніх умовах відродження і подальшого ефективного розвитку кооперативного руху.

Ключові слова: Борис Мартос, кооперативний рух, кооперація, кооперативна діяльність, кооператив, суспільні відносини.

Шульський Н.Г. Борис Мартос – старейшина развития кооперации. В основу процессов исследования положен диалоговый метод изучения экономических явлений. Его суть заключается в том, что нами были сформулированы конкретные вопросы, а ответы найдены из текстов работ ученых, исследовавших вклад Б. Мартоса в развитие кооперативного движения. Кроме того, использовались для исследования отдельных составляющих кооперации такие методы, как исторический, сравнений, методы системного анализа и обобщения и другие. Исследована кооперативная деятельность одного из старейшин украинской кооперации – Б. Мартоса. Установлено, что одной из причин торможения развития отечественного кооперативного движения в современных условиях является недостаточный уровень использования достижений прошлых поколений в развитии кооперации. Предложено использовать ценное кооперативное наследие исследуемой личности в сегодняшних условиях возрождения и дальнейшего развития кооперативного движения.

Ключевые слова: Борис Мартос, кооперативное движение, кооперація, кооперативная деятельность, кооператив, общественные отношения.

Shulskyi Mukola. Boris Martos – elder development cooperation. To draw attention to contemporary research cooperative of prominent personalities of past eras that have made a significant contribution to the development of cooperation. Their achievements are a valuable asset to modern conditions of effective development of the cooperative movement in Ukraine. The theoretical basis of scientific research is the completion of scientists on cooperative activities B. Martos. The basis of the research process laid interactive method of studying economic phenomena. Its essence lies in the fact that we have formulated specific questions and answers discovered texts from the works of scientists, who studied B. Martos contribution to the development of the cooperative movement. Also used to study individual components cooperation methods such as historical comparisons, methods of system analysis and synthesis, and others. Studies cooperative activity of one of the elders Ukrainian cooperation B. Martos. Established that one of the causes inhibition of the national cooperative movement in modern conditions is insufficient use of the achievements of past generations in development cooperation. A cooperative use valuable legacy researched personality in today's revival and further development of the cooperative movement. Overview

methodological approaches to the use of interactive research method that allows you to find current issues of development of cooperation with the research results of economists cooperative activities B. Martos. This approach enables a new approach to the evaluation of the study of personality and thus use these achievements to further the development of the cooperative movement, which earlier because of one reason or another not found. Deserve the practical significance of the use of past experience in systems training specialists for the development of the cooperative movement in Ukraine. First of all, the formation of the educational process, taking into account past experience teaching specific subjects in modern conditions. Some items that were taught at the Faculty of Economic and Cooperative Ukrainian Economic Academy and presented in Table 5 (in response to 8th issue) may be used in the present conditions in educational institutions of Ukraine. It should also take into account valuable suggestions B. Martos in the formation of personnel potential of cooperative structures (tab. 6).

Key words: Boris Martos, the cooperative movement, cooperatives, cooperative activities, cooperative, public relations.

Основною рисою сучасного
соціального ладу є індивідуальний зиск,
а не задоволення потреб суспільства.
Кооперація ж прямує до організації
підприємств, завданням яких не є зиск,
а задоволення потреб, підвищення
добробуту широких мас населення. Таким
чином, кооперація висуває уже нові цілі
економічної діяльності, а це, розуміється,
має відбитися і на соціальних відносинах.

Борис Мартос

Постановка проблеми. Реформування різних сфер суспільних відносин в Україні, що почалися в кінці минулого століття, супроводжувалися кардинальними змінами у веденні господарської діяльності. Насамперед це стосувалося налагодження ефективних систем взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, важливе місце серед яких займало використання надбань розвитку кооперативного руху. Бажання реформаторів проявлялося в тому, щоб якнайшвидше впровадити елементи кооперації у функціонування господарського механізму і досягти таких показників розвитку кооперативного руху, які є у розвинутих країнах світу. Проте сподівання їх на швидке досягнення позитивних зрушень залишилося переважно у добрих намірах, ніж у результативних управлінських рішеннях.

Саме через ці обставини у сьогодинішніх умовах виникла об'єктивна необхідність у з'ясуванні основних причин незадовільного розвитку кооперативного руху в Україні. Безумовно, їх є ціла низка, проте одна із основних, на наше переконання, полягає в тому, що ми недостатньо вивчаємо і, отже, впроваджуємо надбань розвитку вітчизняної кооперації, що було досягнуто в минулому. Як свідчить історичне минуле розвитку кооперативного руху, в Україні були значні досягнення функціонування кооперації. Це відображено у працях видатних українських кооператорів у минулому, помітне місце серед яких займає постать Бориса Мартоса. Саме діяльність цієї неординарної особистості, передусім на кооперативній ниві, передбачено розглянути у цій публікації. Таким чином, суть постановки проблеми полягає в тому, щоб дослідити розвиток кооперації у минулому з використанням результатів кооперативної діяльності Б. Мартоса, одного із старійшин розвитку кооперативного руху. Цінні надбання слід упровадити у сучасні форми ведення кооперативної діяльності в національній економіці. Слід також завжди пам'ятати просту істину, що без минулого не

можна налагодити ефективне сучасне господарювання і тим більше спрогнозувати результативний його розвиток на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про Б. Мартоса як раніше, так і в умовах сучасності більше опубліковано праць про його політичну й організаторську діяльність в умовах формування і функціонування основ української державності у 1917–1920 рр., ніж про участь його в кооперативному русі. І це закономірно, адже він був членом Центральної і Малої Рад, головою Ради Міністрів і Міністром фінансів УНР, Генеральним секретарем земельних відносин та на інших відповідальних посадах.

Однак, з іншого боку, більшу частину свого життя він присвятив все-таки розвитку кооперації, про що свідчить його кооперативна діяльність, яка відображена у його друкованих працях [1–3]. Крім того, заслуговують увагу наукові публікації Б. Мартоса про кооперацію, що їх навів С. Злупко у виданій ним хрестоматії. Це, зокрема: «Схема кооперативного будівництва» (1918), «Курс валюти і забезпечення її золотом» (1922), «Теорія кооперації» (1924), «Кооперативна ревізія» (1926), «Класифікація кооперативів» (1933), «Відбудова Української кооперації» (1942) та ін. [4, с. 530]. Щодо публікацій, в яких відображена кооперативна діяльність Б. Мартоса, то назвемо деяких авторів цих праць. Це, зокрема, М. Алімат, І. Витанович, С. Злупко, А. Малик, Я. Пришляк та інші.

На основі викладеного матеріалу можна констатувати, що Б. Мартос вніс значно більше у розвиток кооперації і відобразив це у своїх працях, ніж науковці, які досліджували його кооперативну спадщину, написали про його кооперативну діяльність. Саме через ці обставини цілком закономірно виникає об'єктивна необхідність у проведенні подальших ґрунтовних наукових досліджень діяльності Б. Мартоса з акцентуванням уваги на внесок його у розвиток кооперативного руху. Розв'язанню саме цих проблем і присвячується ця публікація.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – привернути увагу сучасників до проведення досліджень кооперативної діяльності видатних вітчизняних особистостей минулих епох, які внесли помітний вклад у розвиток кооперації. Одержані результати досліджень є цінними для сьогодинішніх процесів відновлення ефективних кооперативних зв'язків у різних сферах суспільних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи життя будь-якого діяча у будь-яких сферах діяльності,

майже кожен дослідник звертає увагу на два аспекти життєдіяльності людини. По-перше, проблеми, які розв'язувати досліджуваній діяч і результати, яких він досягнув. По-друге, який вік прожито людиною, що є об'єктом дослідження і що він залишив цінного у спадок своїм нащадкам. Саме в діалектичному поєднанні цих двох архіважливих сторін однієї медалі відображається цілісність, системність і комплексність проведення процесів дослідження.

Для здійснення аналізу життя і діяльності видатних діячів кооперативного руху, які переступили дев'яносторічний життєвий рубіж, постають цілком закономірні питання: з чого і кого почати дослідження? Насамперед як основа нами використано фундаментальне видання про українських кооператорів в історичній ретроспективі, які підготували наукові співробітники Львівської комерційної академії із залученням науковців з інших вищих навчальних закладів України [5; 8; 9]. З іншого боку, виникла також проблема: а з кого почати? Проблема досить складна у своїй постановці і практичному вирішенні. Нами вибрано, на перший погляд, просте рішення – обрати для досліджень особистість, яка найдовше прожила і внесла помітний вклад у розв'язання досліджуваних проблем. Аналіз вищеназваних трьох джерел про вітчизняних кооператорів, що виданні у Львівській комерційній академії, показав, що таким кооперативним діячем виявився

Борис Мартос, який прожив повних 98 років і на 99 році пішов із життя.

Ця особистість прожила довге життя і пройшла досить тривалий та тернистий шлях, беручи активну, а в деяких періодах ключову участь у різних сферах суспільних відносин. Майже протягом усього ХХ століття він був задіяний у складних державотворчих процесах формування Української держави, після невдалих спроб організації якої перебував в еміграції і далі продовжував трудитися на благо майбутньої держави України. Проте серед різнобічної діяльності найбільше він, як було відзначено раніше, долучився до розвитку кооперативу. На підтвердження сказаного можна використати висловлювання відомого дослідника життя, діяльності видатних українських кооператорів минулих епох проф. С.М. Злупка, який назвав Б. Мартоса однією з центральних особистостей «потужної кооперативної думки, яку персоналізували Микола Левицький, Сергій Борадєвський, Борис Мартос, Юліан Павликовський, Євген Храпливий та інші теоретики й організатори кооперативного руху» [10, с. 164]. Отже, саме кооперативний рух став наріжним каменем його довготривалої діяльності, про що більш деталізовано буде розглянуто у цій публікації.

Життя і діяльність відомої чи маловідомої особистості починається, як правило, із періодів її народження, навчання та початків діяльності. Ось ці складники життєвого шляху Б. Мартоса наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Перші кроки життя, навчання і діяльності Б. Мартоса

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Коли, де народився і почав навчання Б. Мартос?	Народився 20 травня 1879 р. у містечку Градизьк на Полтавщині. У Лубнах закінчив класичну гімназію в 1897 р., потім вивчав математику в Харківському університеті
2	Яку участь він брав у роботі студентської громади?	У 1899 р. вступив до Української студентської громади, був одним з провідних її членів, допомагав Революційній українській партії в її нелегальній роботі. Влітку 1900 р. Б. Мартос брав участь у Першому українському студентському конгресі в Галичині
3	Хто мав у цей період великий вплив на молодь?	На українську тодішню молодь великий вплив мали погляди «артільного батька» Миколи Левитського. Завдяки його кооперативно-просвітницькій діяльності український національний рух щораз більше зв'язувався з кооперативним
4	Який вплив мали погляди М. Левитського на Б. Мартоса?	Б. Мартос, як і деякі інші його товариші з університету в Харкові, також зазнав впливу М. Левитського. Завдяки М. Левитському Б. Мартос зацікавився не тільки кооперацією, а й суспільно-економічними знаннями взагалі
5	Які наслідки мала участь Б. Мартоса у студентській демонстрації?	У 1901 р. за участь у студентській демонстрації Б. Мартоса заарештували й вислали на два роки з Харкова додому під нагляд поліції з заборобою жити в будь-якому університетському місті
6	Як вплинула Кооперативна комісія Полтавщини на Б. Мартоса?	У ті роки на Полтавщині діяла Кооперативна комісія, організована при Полтавському сільськогосподарському товаристві О. Русовим, К. Мацієвичем і статистиком Л. Падалкою. Праця цієї комісії теж позитивно вплинула на Мартоса. Відомо, що Б. Мартос товаришував із сином О. Русова – Михайлом
7	Відновлення навчання і продовження діяльності Б. Мартоса.	У 1903 р. Б. Мартос продовжив навчання в Харківському університеті. Проте за нелегальну діяльність в Українській студентській громаді та належність до Революційної української партії Б. Мартос потрапив на півроку до в'язниці
8	Закінчення навчання і початок професійної діяльності	У 1908 р. Б. Мартос закінчив університет. Вже перед тим викладав на різних курсах. Деякий час учителював у приватній жіночій гімназії, але поліція заборонила йому займатися педагогічною діяльністю. Отже, обставини змусили його поринути в практичну економічну роботу

Джерело: сформовано на основі [5, с. 273–274]

Отож, народився Б. Мартос на Полтавщині, в містечку Градизьк, 20 травня 1879 р. Як показує досвід дослідження діяльності видатних особистостей, важливо не тільки вказати, де і коли народився діяч, але встановити, якщо це можливо, походження його роду. З цього приводу заслуговують на увагу дослідження І. Витановича, який вказує, що «козачий рід Мартосів згадується в 17-му ст. у Лохвицькій сотні Лубенського полку; знаходимо видатні постаті з того роду і в «Знатному війську» старої Гетьманщини, занотовані вони і в історії української культури в 18–19 ст.» [6, с. 215].

Отож, видатний дослідник українського кооперативного руху І. Витанович встановив коріння роду Мартосів, яке сягає доби козаччини. Повернемося до нашого персонажу досліджень. Освіту Б. Мартос здобував у Лубнах, де закінчив гімназію в 1897 р., після чого поступив у Харківський університет. Одночасно зазначимо, що він не тільки вивчав математику в університеті, але і брав активну участь у діяльності студентської громади, в нелегальній роботі, що здійснювала Революційна українська партія, приїздив до Галичини, де «брав участь у Першому українському студентському конгресі», познайомився з видатними особистостями того часу, зокрема з М. Левитським.

Ось далеко не повний перелік всього того, що здійснював Б. Мартос, з ким він був знайомим. Серед усього сказаного привертає увагу постать М. Левитського. То, хто ж такий був М. Левитський? Про нього дослідник його діяльності А. Пантелеймонович писав: «Одним із найвідоміших діячів української кооперації є Микола Васильович Левитський – невтомний теоретик і практик, названий сучасниками «артільним батьком» [5, с. 130].

До цього додамо, що М. Левитський був старший за Б. Мартоса на 20 років (народився 25 березня 1859 р. на Київщині в сім'ї священика). Однак, прожив М. Левитський 75 років, а Б. Мартос – 98 років, тобто на 23 роки довше. Досить також відзначити, що не тільки знаний «артільний батько» М. Левитський походив із священицької сім'ї, але багато інших відомих українських кооператорів. Більше того, у Галичині значна частина духовенства брала активну участь у веденні господарської діяльності з широким використанням кооперативних засад. Серед таких діячів виділяється постать митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького, 150-річчя з дня народження якого відзначено раніше (народився 29 липня 1865 р.), і 2015 р. названий роком А. Шептицького. Одночасно зауважимо, що вплив М. Левитського на Б. Мартоса не вичерпувався тільки кооперацією, але й іншими суспільно-економічними знаннями у різних сферах суспільних відносин.

У період навчання у Харківському університеті Б. Мартос не тільки оволодів професійними знаннями, а брав активну участь у студентських заходах, які не завжди збігалися з політикою тодішньої влади. Підтвердженням сказаного може бути його участь у студентській демонстрації у 1901 р., за що він був заарештований і, як підкреслює М. Аліман, був висланий «на два роки з Харкова додому під нагляд поліції із заборonoю жити в будь-якому університетському місті». Досить також зауважити, що І. Франко також був підданий такій формі покарання за свою діяль-

ність – висланий пішим ходом у супроводі жандарма в своє рідне село Нагуєвичі.

Вислання Б. Мартоса додому на дворічний термін під нагляд поліції не стало йому на перешкоді для заняття справами, до яких він проявляв особливий інтерес. Відповіді на 7-ме питання таблиці 1 є тому підтвердженням. На деяких із відомих діячів, з якими спілкувався Б. Мартос, звернемо увагу. Насамперед це О. Русов (1847–1915), який, за висловлюванням дослідника його діяльності М. Лукасевича, у студентські роки належав до активних членів Київської «Старої громади». Його наставниками і сподвижниками були: В. Антонович, П. Житецький, Х. Вовк, М. Старицький, М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Зібер. Останній своєю освіченістю і глибиною наукового аналізу справив великий вплив на майбутнє О. Русова [5, с. 84]. О. Кость Мацієвич (1873–1942) – «за фахом агроном. Основоположник суспільної агрономії, кооператор, громадський і політичний діяч першої половини ХХ ст., кооперацію він вважав складовою, невід'ємною частиною суспільної агрономії» [5, с. 218; с. 219–220]. Так про нього писав дослідник його діяльності В. Плисюк.

Безумовно, спілкування з такими визначними особистостями не могло не мати позитивного впливу на світогляд Б. Мартоса, і про це свідчить подальша його діяльність.

Відбувши терміни покарання, Б. Мартос у 1903 р. відновив навчання у Харківському університеті. Проте продовжував на нелегальній основі діяльність як у студентській громаді, так і в Революційній українській партії. За ці дії його було заарештовано до в'язниці на півроку. Б. Мартосу, на протидію всім перепонам, все-таки вдалося закінчити Харківський університет. Чи займався він виробничою діяльністю до закінчення університетського навчання? Так, він брав участь у різних формах діяльності. Про це свідчать відповіді на 8-ме питання таблиці 1. Йому імпонувала педагогічна діяльність, однак минуле дало про себе знати – поліція заборонила йому займатися цим видом діяльності. І саме через ці обставини він поринув у практичну економічну роботу. Тобто все відбулось у відповідності з дією відомого принципу людських відносин: «Немає нічого поганого, щоб не вийшло все на добре».

Після перших років життя, навчання і початків діяльності майже завжди настає період відповідальної діяльності, який здійснюється на протязі життєвого шляху досліджуваної особистості. Ці початки роботи Б. Мартоса відображені в таблиці 2. Одночасно відзначимо, що під час висвітлення його роботи у визначених часових рамках основна увага була сконцентрована на економічній стороні його діяльності.

Не будемо деталізовано аналізувати представлений табличний матеріал, адже ця інформація повною мірою характеризує специфічні особливості здійснення діяльності Б. Мартосом, проте на дещо звернемо увагу. Це насамперед те, що географія його робочих місць характеризувалась досить широкою різноманітністю – від Волині, де він працював старшим інженером кооперації, до Кубані, де завідував управлінням Чорноморсько-Кубанської залізниці, потім продовжував працювати у Полтавському губернському земстві інженером кооперації та в інших місцях Російської імперії. Щодо конкретизації його діяльності на кооперативній ниві, то можна стверджувати, що вона була досить наси-

Таблиця 2

Початки економічної роботи Б. Мартоса

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	З якого року почав трудову діяльність Б. Мартос і де?	З 1909 р. працював на Волині як старший інструктор кооперації, певний час працював у Києві, а потім, щоб уникнути переслідувань поліцією, переїхав на Кубань, де брат його дружини – полтавець Кучерявенко – працював у кооперації
2	Які посади Б. Мартос займав на Кубані?	На Кубані в 1911–1913 рр. Б. Мартос завідував управлінням Чорноморсько-Кубанської залізниці та був членом редакційної колегії кооперативного органу “Союз”, членом дирекції Кубанського кооперативного банку, проводив курси для членів управ кредитних кооперативів
3	Де працював Б. Мартос у 1913–1917 рр.?	У 1913–1917 рр. Б. Мартос працював у Полтавському губернському земстві інспектором кооперації, здійснював статистичне обстеження споживчих товариств Полтавщини, брав участь в організації кредитних та споживчих союзів, провадив кооперативні курси
4	На яких посадах перебував Б. Мартос у 1917 р.?	У 1917 р. Б. Мартос брав активну участь в Першому національному конгресі, Першому всеукраїнському селянському з’їзді. Він обирався членом Української Центральної Ради, першим генеральним секретарем, товаришем генерального секретаря земельних справ
5	Яку участь брав Б. Мартос у кооперативних заходах і надзірних радах?	Б. Мартос був одним з головних організаторів Всеукраїнських кооперативних з’їздів, головним організатором і керівником Центрального українського кооперативного комітету, членом надзірних рад «Дніпросоюзу» й «Українбанку».
6	Які документи, що розроблені Б. Мартосом, ухвалив з’їзд?	Організаційні напрями розвитку української кооперації, викладені Б. Мартосом, з’їзд ухвалив без змін і прийняв також проект статуту Центрального українського кооперативного комітету. Цей статут був зареєстрований Київським окружним судом 8 серпня 1918 р.
7	Яку позицію відстоював Б. Мартос у діяльності кооперативних організацій?	На установчих зборах Коопцентру, які відбулися 1–3 вересня 1918 р., Б. Мартос відстоював необхідність організаційної перебудови української кооперації
8	Яку позицію відстоював Б. Мартос на установчих зборах коопцентру?	Мартос обстоював доцільність розмежування діяльності кооперативних організацій з метою планомірного й найповнішого використання сил кооперації. У доповіді на з’їзді він висвітлював шляхи подальшої розбудови кооперації в Україні
9	Які рішення були прийняті на зборах Коопцентру?	Збори підтвердили організацію праці, план діяльності та бюджет Коопцентру. Серед ухвалених заходів було доручення приступити негайно до складання проекту організації вищої школи Кооперативного інституту, так, щоб навесні 1919 р. вона могла розпочати діяльність

Джерело: сформовано на основі [5, с. 274–276]

ченою і різноманітною. Одночасно відзначимо, що Б. Мартос був не тільки учасником різних конгресів і з’їздів з питань кооперації, але і активним їх організатором. Відповіді на 1–8-ме питання, що сформувані нами у таблиці 2, є тому підтвердженням.

Не менш важливою складовою частиною діяльності Б. Мартоса на кооперативній ниві є його участь у керівних органах створених кооперативних структур (посада голови управи Коопцентру, на яку він обраний у жовтні 1918 року); значний внесок його у підготовці фахівців з кооперації; викладання у кооперативній школі Дніпросоюзу, тепер Київського комерційного інституту; член редакційної колегії журналу “Українська кооперація”; участь в організації підготовки інспекторів з питань кооперації; розробляв програму діяльності кооперативного інституту імені М. Туган-Барановського і забезпечував його функціонування та інші. Крім цього, варто зауважити, що Б. Мартос у 1919–1920 роках був міністром фінансів і головою Ради міністрів УНР. На цих посадах у скрутний час він вніс значний вклад у забезпечення розвитку державотворчих процесів у цей період, проте він не залишав остронь кооперативну діяльність. Вся ця інформа-

ція представлена у таблиці 3 («Подальша діяльність Б. Мартоса на кооперативній ниві»).

Припинення функціонування Української Народної Республіки у 1920 р., внесло значні зміни в життя і діяльність Б. Мартоса. Він емігрував у країни Західної Європи, зокрема в Німеччину і Чехословаччину. Його діяльність характеризувалася двома аспектами розвитку кооперативного руху. Перший базувався на підготовці фахівців-кооператорів, а другий – на проведенні досліджень проблем кооперації. Ці два напрями діяльності Б. Мартоса діалектично взаємозв’язані між собою і доповнюють один одного, адже для того, щоб здійснювати підготовку фахівців української кооперації, необхідно самому постійно набувати відповідні знання, а це, як відомо, досягається за результатами наукових досліджень розвитку кооперативного руху. Тут існує зворотний зв’язок – набуті знання й досвід не повинні тільки акумулюватися в головах дослідників, а їх слід доводити до загалу людей, з яких і формується кадровий потенціал для вирішення тих чи інших завдань щодо розвитку конкретного суспільного явища. У наших напругах дослідження – це розвиток кооперації.

Таблиця 3

Подальша діяльність Б. Мартоса на кооперативній ниві

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Які посади займав Б. Мартос і які заходи здійснював у 1919–1920 рр.?	У 1919–1920 рр. Б. Мартос був міністром фінансів і головою Ради міністрів УНР. Здійснив тоді заходи щодо впровадження української валюти, знаходив засоби, щоб забезпечити і зберегти її вартість
2	Яку роль відіграв Б. Мартос у підготовці інструкторів-кооператорів?	На організованих весною 1918 р. Вищих інструкторських кооперативних курсах Центрального українського кооперативного комітету Б. Мартос читав лекції з питань праці інструктора
3	Який внесок Б. Мартоса у підготовці фахівців для кооперативних організацій?	По суті з цих курсів розвинувся давно запланований Кооперативний інститут імені М. Туган-Барановського, який почав діяльність 1 січня 1920 р. Першу його програму склали разом із професором М. Туган-Барановським К. Мацієвич і Б. Мартос
4	В чому полягла суть кооперативних курсів?	Б. Мартос зробив вагомий внесок у підготовку фахівців для кооперативних організацій, інших закладів народного господарства. У 1917–1919 рр. він організував кооперативні курси, читав там лекції, викладав у кооперативній школі Дніпросоюзу, був лектором Київського комерційного інституту, членом редакційної колегії журналу “Українська кооперація”
5	Які посади у кооперативних структурах обіймав Б. Мартос і яку діяльність здійснював?	Як голова управи Коопцентру (на цю посаду Б. Мартоса обрали на сесії ради Коопцентру, що відбулася 1–3 жовтня 1918 р.), він старався добирати і приєднувати до співпраці фахівців, у тому числі й таких, що з їхніми громадськими та політичними поглядами він не погоджувався

Джерело: сформовано на основі [5, с. 276]

Таблиця 4

Еміграційне життя та діяльність Б. Мартоса

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Коли Б. Мартос почав еміграційне життя?	З 1920 р. Б. Мартос – на еміграції в Німеччині й Чехословаччині, інших країнах. Там він зосередив свої зусилля головним чином на підготовці фахівців для української кооперації та проведенні наукових досліджень
2	Які посади займав Б. Мартос з 1924–1938 рр.?	З 1924 р. Б. Мартос – професор Української господарської академії, в 1923/24 – 1924/25 навчальних роках – продекан економічно-кооперативного факультету. В 1935 р. Б. Мартос став одним з організаторів Співки професорів академії й Українського технічно-господарського інституту, а в 1936/37 – 1937/38 навчальних роках був головою цієї спілки
3	Крім педагогічної діяльності, якими видами робіт займався Б. Мартос?	На запрошення Центрального союзу чехословацької кооперації Б. Мартос, попри педагогічну діяльність, брав участь в українських і міжнародних конгресах, був членом і співробітником багатьох громадських і наукових організацій (Українського економічного товариства в Подєбрадах, Української наукової асоціації в Празі, Товариства українських кооператорів та ін.)
4	Чим займався Б. Мартос після Другої світової війни?	Після Другої світової війни, у 1945 р., Б. Мартос переїхав до Німеччини. Був одним із засновників і ректором Української економічної вищої школи в Мюнхені до 1949 р. У 1945–1952 рр. Б. Мартос продовжував викладати в Українському господарському інституті, який після війни перемістився з Чехословаччини до Баварії, в Регенсбург
5	Якими особливостями діяльності Б. Мартоса характеризувалися 1950–1958 рр.?	На початку 50-х років він знову повернувся до Мюнхена і брав участь в організації Інституту для вивчення історії й культури СРСР, у 1945–1956 рр. був головою наукової ради інституту, у 1956–1958 рр. – секретарем наукової ради. Б. Мартос зробив вагомий внесок в науковий розвиток цього інституту, зокрема української секції
6	Яку діяльність здійснював Б. Мартос у США?	У 1958 р. Б. Мартос переїхав до США. Незважаючи на поважний вік, тут він брав жваву участь у діяльності Української вільної академії наук і НТШ, викладав в Українському технічному інституті в Нью-Йорку, часто виступав з публічними лекціями

Джерело: сформовано на основі [5, с. 276–279]

Діяльність Б. Мартоса в еміграції можна поділити на два періоди. Перший – це перебування в країнах Західної Європи (1920–1958 рр.), другий – на американському континенті з 1958 і до закінчення земного життя у 1977 р. Ці два періоди характеризувалися різ-

ною тривалістю (перший – 38 років, другий – 20) і неординарною продуктивністю. І це цілком закономірно, адже перший період був значно довший, і Б. Мартос був молодший, у другий період він уже вступив у поважну вік – йому було 79 років. Що ним зроблено

у першому періоді еміграції? Відповідь на поставлене питання дано у пунктах 2–5 таблиці 4. Тут ми бачимо, що він проводив викладацьку роботу (будучи з 1924 р. професором, викладав у різних навчальних закладах Чехословаччини і Німеччини), а також займав певні адміністративні посади: продекан економічно-кооперативного факультету, був засновником і ректором Української економічної вищої школи у Мюнхені, брав участь в організації Інституту для вивчення історії та культури СРСР, був головою наукової ради інституту, згодом її секретарем.

Яку діяльність здійснював Б. Мартос у другому періоді – еміграції у США? Відповімо на це питання висловленням його дослідника М. Алімана, який каже, що: «Незважаючи на поважний вік, тут він брав жваву участь у діяльності Української вільної академії наук і НТШ, викладав в Українському технічному інституті в Нью-Йорку, часто виступав з публічними лекціями» [5, с. 279]. І це продовжувалося аж до 1977 р., коли Б. Мартосу виповнилося 98 років і на 99 році він відійшов у вічність.

Засновницькі потуги в організації навчальних і кооперативних структур, здійснення викладацької діяльності у закладах економічно-кооперативного спрямування, проведення наукових досліджень у розвитку кооперативного руху – все це не вичерпує повною

мірою різнобічну діяльність Б. Мартоса, а дає вагомий підстави для глибшого дослідження здійснюваної ним різновекторної роботи. З цього приводу наведемо одну із важливих складових частин його життя і діяльності, а саме: проведення навчально-методичної роботи щодо розвитку кооперації. Всю зібрану і певним чином оброблену інформацію представлено в таблиці 5. З наведених матеріалів видно, що Б. Мартос не підходив шаблонно до набуття знань з кооперації, а наполегливо опанував напрацюванням із теорії і практики кооперації, відвідуючи Берлін, Дрезден, Мюнхен, Гамбург та інші міста Європи.

Не вдаючись до деталізації основних складників матеріалу, що представлений в таблиці 5, лише фрагментарно відзначимо, що, на наш погляд, все те головне, що відіграло важливу роль у розвитку кооперації у минулому, не втратило актуальності в умовах сьогодення. Отже, Б. Мартос проводив значну роботу не тільки в організації навчальних закладів із вивчення кооперації, а приділяв особливу увагу розробленню планів і програм навчання. Це в сьогоденні умовах трактується як навчально-методична діяльність і розглядається як важлива складова частина організації навчального процесу в навчальних закладах держави. Заслужують на увагу відповіді на 8-ме питання таблиці 5, в яких наведено перелік дисциплін, які

Таблиця 5

Начально-методична діяльність Б. Мартоса щодо розвитку кооперації

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищесказаного джерела
1	Що зробив Б. Мартос, щоб ознайомитися з досягненнями теорії і практики кооперації в Західній Європі?	Щоб ознайомитися з працею різних кооперативних організацій, зокрема з організацією кооперативних курсів, Б. Мартос відвідав Берлін, Дрезден, Мюнхен, Гамбург і зібрав цінні матеріали з теорії та практики кооперації та організації кооперативних курсів і шкіл
2	Для чого він використав результати вивчення європейського досвіду ведення кооперації?	Потім він склав програму вечірніх кооперативних курсів, намагався організувати кооперативні курси в Ужгороді, Повернувшись до Праги, Б. Мартос відвідав Український громадський комітет, де головою був відомий громадський діяч Микола Шаповал
3	Що запропонував М. Шаповал Б. Мартосу?	Той запропонував Б. Мартосу заснувати їх при Українському громадському комітеті. Невдовзі план і програма курсів була схвалена, а Б. Мартоса призначено керівником кооперативного відділу комітету
4	Які перспективи відкривалися при переїзді Вільного українського університету з Відня до Праги?	Тим часом з Відня до Праги переїхав Вільний український університет, багато українців одержали візи до Чехословаччини. Ці чинники та надія на підтримку уряду Чехословаччини, давали змогу організувати замість курсів вищий навчальний заклад
5	Що запропонувала організаційна комісія?	Організаційна комісія, обрана загальними зборами Українського громадського комітету, запропонувала заснувати вищу школу з трьома факультетами, у цьому числі й економічно-кооперативним
6	Які рішення були прийняті 28 квітня 1922 р.?	28 квітня 1922 р., відбулися установчі збори професорської ради Української господарської академії. На одному з наступних її засідань Б. Мартоса обрали доцентом. Коли склад професури поповнився, то було обрано сенат академії, до складу якого також увійшов Б. Мартос
7	Яку роль відіграв Б. Мартос у налагодженні діяльності академії?	Б. Мартос був активним учасником налагодження діяльності академії. Брав діяльну участь у розв'язанні проблем фінансування, забезпечення студентів підручниками, поліпшення побутових умов викладачів та студентів. Б. Мартос був одним з авторів програм і організаторів економічно-кооперативного факультету Української господарської академії
8	Які дисципліни викладалися на кооперативному відділі?	На кооперативному відділі викладалися, зокрема, такі спеціальні предмети: організація і практика кредитних кооперативів, споживчих, будівельних, продукційних, електричних, молочарських, кооперативний збут продуктів сільського господарства, кооперативне постачання машин, кооперативне право, кооперативна ревізія, кооперативна статистика та ін.

Джерело: сформовано на основі [5, с. 277–278]

Яким повинен бути керівник на переконання Б. Мартоса

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Що було основою для Б. Мартоса щодо порад підбору працівників для кооперації?	Маючи неабиякий досвід практичної роботи в кооперації й державних установах, автор «Теорії кооперації» дав поради і щодо підбору працівників кооперативних організацій
2	Яким повинен бути керівник з його погляду?	Він зазначав, що «керівник кооперативної установи повинен бути людиною порядною... Громадська справа не може мати керівником людину користолюбиву або взагалі егоїстичну»
3	Які люди потрібні, на думку Б. Мартоса, кооперації?	Кооперації потрібні люди, які громадські справи ставили б вище своїх особистих, які в успіхах кооперативу бачили б найбільше для себе задоволення
4	Яка людина повинна бути керівником?	Разом з тим не треба забувати, що керівником може бути тільки людина сміла й з твердим характером, яка б при невдачах не падала духом, а, певна в вірності вибраного шляху, уперто йшла б до поставленої мети, підбадьорюючи слабодухих
5	Що може зробити людина з такими рисами для кооперації?	При доброму бажанні така людина зуміє використати досвід і пораду своїх співробітників, бо принципи й традиції, якими живе кооперація, утворюють умови, в яких найліпше виявляється колективний розум, треба тільки хотіти й уміти його використати

Джерело: сформовано на основі [5, с. 279–280]

викладалися на кооперативному відділі Української господарської академії. Безумовно, час, що минув від тих періодів, про які вказано, і до наших днів, ввів певні корективи щодо викладання певних дисциплін, однак перелічені предмети заслуговують на увагу їх викладання в сучасних умовах підготовки фахівців кооперативного руху.

І ще на одну особливу складову частину наукової кооперативної спадщини Б. Мартоса варто звернути увагу нащадкам, а саме його пропозиції щодо формування кадрового потенціалу для «практичної роботи в кооперації й державних установах». Так що ж пропонував Б. Мартос тодішнім і сучасним поколінням у питаннях, як сьогодні виражаються, підборі і розстановки кадрів та які повинні бути керівники в кооперативних структурах? Він вказував, що для ефективного розвитку кооперативного руху вкрай необхідно дуже ретельно і виважено проводити кадрову політику. Детально вчитуючись у текст відповідей на поставлені нами питання (табл. 6), можна пересвідчитись у тому, що поради Б. Мартоса, висловлені майже 100 років тому, не втратили своєї актуальності сьогодні.

Для того, щоб переконатися в об'єктивності сказаного, слід ознайомитися із сучасною навчально-педагогічною літературою з менеджменту, в якій у тій чи іншій мірі висвітлюються проблеми формування кадрового потенціалу взагалі і управлінського зокрема.

Всі питання, що наведені в таблиці 6, і відповіді на них із тексту, що навів дослідник кооперативної діяльності Б. Мартоса М. Аліман, є актуальними в умовах сьогодення. Його підходи до їх вирішення заслуговують на увагу спеціалістів і практиків під час здійснення процесів формування кадрового потенціалу не тільки для структур кооперативного типу, але й для інших організаційно-господарських формувань у різних сферах суспільних відносин.

Висновки. Узагальнення із дослідження кооперативної діяльності старійшини розвитку вітчизняної кооперації Бориса Мартоса проведемо на основі висновків, що підсумував його дослідник Мирослав Аліман, вказуючи, що «на життєвому шляху Б. Мартоса були і противники, і критики. Та навіть вони визнавали «його сильну волю, відвагу, велетенську енергію, витримку (включно з дорікаючою йому впертістю, якою часто мусив перемагати труднощі). Б. Мартос був природженим адміністратором, який умів забезпечувати дисципліну та постійно її зберігати, вмів дисциплінувати інших власним прикладом. Він із пошаною й запалом ставився навіть до малої справи» [5, с. 280]. Саме таких кооператорів бракує нашій вітчизняній кооперації. І тому кооперативну спадщину Б. Мартоса слід детально вивчати сучасникам, а цінні напрацювання використовувати у розвитку кооперативного руху як у сучасних умовах, так і на ближчу і дальшу перспективу.

Список використаних джерел:

1. Мартос Б. Теорія кооперації (на правах рукопису). Подєбради, 1923.
2. Мартос Б. Заснування Української господарської академії. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922 – 1935. Нью-Йорк, 1959. Т. 1.
3. Мартос Б. Економічно-кооперативний факультет УГА. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Подєбради, 1922 – 1935 і Український технічно-господарський інститут Подєбради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972. Нью-Йорк, 1972. Т. 3.
4. Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд. С.М. Злупко. К.: Знання, 2007. 694 с.
5. Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. Львів: Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. 456 с.
6. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.

7. Малик А. Борис Мартос – кооператор. Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Збірник статей. Том 1. Львів, 1999. С. 195-198.
8. Пришляк Я. Шляхами кооперації – до економічного відродження України. Монреаль-Стрий, 1994. С. 37–41.
9. Українські кооператори: Історичні нариси. Книга II. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. 338 с.
10. Українські кооператори. Історичні нариси. Книга III. Львів: вид-во Львівської комерційної академії, 2007. 328 с.
11. Злупко С. Наукові діалоги. Львів: Тріада плюс, Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2005. 704 с.

References:

1. Martos B. (1923) Teorija kooperacii (na pravah rukopysu) [Theory of cooperation]. Podjebrady. (in Ukrainian)
2. Martos B. (1959) Zasnuvannia Ukrainскої hospodarskoї akademii [Establishment of the Ukrainian Academy of Economics]. Ukrainska Hospodarska Akademiia v Ch.C.P. 1922 – 1935. New-York. (in Ukrainian)
3. Martos B. (1972) Ekonomichno-kooperatyvnyi fakultet UHA [Economic and Cooperative Faculty of UGA]. Ukrainska Hospodarska Akademiia v Ch.C.P. Podjebrady, 1922 – 1935; Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut Podjebrady – Regensburg – Mjunhen, 1932-1972. New-York. (in Ukrainian)
4. Zlupko S.M. (2007) Ukrainska ekonomichna dumka [Ukrainian Economic Thought]. Kyiv: Znannja. (in Ukrainian)
5. Ukooposvita (1999) Ukrainski kooperatory. Istorychni narysy [Ukrainian cooperators. Historical essays]. Lviv: «Ukooposvita» Lvivskoi komertsiiinoi akademii. (in Ukrainian)
6. Vytanovych I. (1964) Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]. New-York. (in Ukrainian)
7. Malyk A. (1999) Borys Martos – kooperator. Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty [Boris Martos is a cooperator. Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects]. Zbirnyk statei, vol. 1, pp. 195-198.
8. Pryshljak Ja. (1994) Shliakhamy kooperatsii – do ekonomichnoho vidrodzhennia Ukrainy [Through cooperation – to the economic revival of Ukraine]. Monreal-Stryj, pp. 37-41.
9. Lvivska komertsiiina akademiia (2001) Ukrainski kooperatory: Istorychni narysy [Ukrainian cooperators: Historical essays]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komercijnoi akademii. (in Ukrainian)
10. Lvivska komertsiiina akademiia (2007) Ukrainski kooperatory: Istorychni narysy [Ukrainian cooperators: Historical essays]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komercijnoi akademii. (in Ukrainian)
11. Zlupko S. (2005) Naukovi dialogy [Scientific dialogues]. Lviv: Triada plus; Lvivskyj nacionalnyj universytet im. Ivana Franka. (in Ukrainian)